

allows him to implement authentic, adequate reality of interaction with the professional environment and the world. The signs of violation of psychological limits are determined.

Key words: psychological boundaries, psychological space, autonomy, subjectivity, self-awareness, authenticity, independence.

УДК 316.626

Павлюк М.М., Ахундова Л.І.

ПОТЕНЦІАЛ АГРЕСИВНОСТІ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ САМОСТІЙНОСТІ

Відомості про авторів: *Павлюк Марія Михайлівна*, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології МАУП, м. Київ *Ахундова Лариса Іванівна*, студентка Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук МАУП, м. Київ

У статті розглянуто сучасні підходи до аналізу агресії як складного і багатогранного явища, у якому задіяні: сім'я, однолітки, школа, засоби масової інформації, тощо. Розкрито роль агресивності у контексті розвитку самостійності особистості. Визначено психологічні механізми розвитку самостійності одним із яких є агресія, яка «вплітається» у поведінковий репертуар особистості та стає невід'ємною частиною субкультури, яка дедалі частіше визначає тенденції культури сучасного суспільства. З'ясовано, що агресія – це комплексне поняття, яке з одного боку включає в себе акти ворожості, атаки, руйнування, тобто дії, які шкодять іншій особі або об'єкту, а з іншого боку, здорова агресія сприяє відстоюванню своєї позиції, вибору власних стратегій поведінки, індивідуального способу життя особистості. Основна тенденція при вивченні агресії у контексті розвитку самостійності стосується уміння відстоювати себе, оцінювати себе не лише через вимоги інших авторитетних осіб, а й через власні вимоги. Підкреслено, що конструктивність чи деструктивність агресивних дій залежить від збалансованості процесів соціалізації, а також від надання особистості можливостей для свідомого вибору, свободи і відповідальності.

Ключові слова: *агресивність, самостійність, вибір, суб'єктність, самоусвідомлення, автентичність, незалежність.*

Постановка проблеми. Посилення соціально-економічної проблематики у сучасному соціальному просторі відображає зростаючу агресивну спрямованість індивідуально-особистісних рис людини.

Зростання агресивних тенденцій в різних середовищах відображає одну з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства, де за останні роки різко зросла кількість осіб із девіантною поведінкою. Поширеність

агресивності відображає одну із гострих суспільних проблем: суттєве зростання соціальної нестабільності на фоні посилення жорстокості, зростання злочинності та проявів соціально-культурної нетолерантності.

Найбільш соціально чутливою та конформною віковою категорією є підлітки, які стають «першопрохідцями» у значній кількості агресивно забарвлених подій. Поєднання вікової специфіки особистісного розвитку та соціальної аморфності уявлень, норм та цінностей, які слугують каталізаторами агресивності як у поведінковому, так і в особистісному розрізі, роблять тематику агресії у підлітковому віці невичерпно актуальною. Сучасні підлітки живуть у вкрай нестабільних умовах. Власні проблеми, пов'язані із особливостями віку, посилюються загальним занепадом моральних цінностей людства. Байдужість дорослого населення до проблем дітей змушує їх самостійно, методом «спроб і помилок», вчитися орієнтуватись у житті. Та водночас слід зауважити, що не лише підлітки, а й інші вікові групи у відкритій чи маскованій формі удаються до агресивної поведінки в сім'ї чи трудовому колективі, у громадських місцях тощо.

Слід констатувати, що нині спостерігається унормовування агресивних тенденцій у поведінці та вчинках індивідів. Агресивність стає соціально прийнятною та навіть заохочуваною рисою і розглядається як акт самовираження, відреагування емоцій, задоволення потреб, прагнення до особистісного самоствердження, кар'єрного зростання, влади.

Ступінь розробленості проблеми. За останні роки було виконано психологами і педагогами ряд досліджень стосовно діагностики і попередження агресивної поведінки. Цим питанням присвячені праці Г.С. Абрамової, М.А. Алемаськіна, Ю.М. Антонян, С.А. Белічевої, В.М. Бехтерева, А.Д. Глопочкіної, І.В. Дубровіної, В.В. Знакова, Е.Я. Іванова, К.Е. Ігошева, А.Г. Ковальова, І.С. Кона, В.Т. Кондрашенко, А.Е. Лічко, Г.М. Мінковського, І.А. Невського, В.Ф. Пірожкова, К.К. Платонова, Г.М. Потаніна, Д.І. Фельдштейна.

У психологічній теорії і практиці вже накопичений чималий досвід діагностики, корекції і профілактики агресивної поведінки. Водночас недостатньо досліджень присвячено розгляду саме позитивних функцій агресії, зокрема її ролі у розвитку та ініціації позитивних якостей особистості однією з яких є самостійність.

Прикладом наукових пошуків у цьому напрямку є наукові пошуки Пітера Фонегі, Джорджа С. Морана, Мері Таргет, які досліджували ідею агресії як захисту проти загроз психологічної самості. Замість того, щоб зосереджуватися на витоках чи природі агресії, вони розглядають одну із функцій агресії при нормальному і ненормальному розвитку: її захисну роль у збереженні позитивного уявлення про себе та власної ідентичності. Автори намагаються довести, що деякі патологічні прояви агресії – такі як жорстока деструктивність можуть бути не первинними якостями, присутніми з народження, чи простими реакціями на зовнішню фрустрацію. Автори вказують на невдачу захисної функції агресії, яка зустрічає поразку при спробах захистити свій позитивний Образ Я, який є природньою у кожного з нас. Спираючись на ідеї цих та інших авторів (Б. Уайнхолд, Д.

Калшед, Д. Цирінг) з проблем вивчення агресивності та самостійності ми побачили багато спільного у психологічних механізмах їх функціонування, знання і урахування яких дасть змогу вчасно розпізнавати потенціал позитивних функцій у агресивній поведінці та використовувати їх у практиці надання психологічної допомоги.

Стосовно ж досліджень самостійності як соціально – психологічного феномена, також розглядається різні аспекти його вивчення:

- як продуктивна активність та як суб'єктивний досвід (А. Осницький);

- як модель поведінки (А. Ребер);

- як певні види здібностей (К. Платонов);

- як воляова властивість особистості, як здатність систематизувати, планувати, регулювати й активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і практичної допомоги зовні (В.І. Бродовські, І.П. Патрік, Д.А. Цирінг, В.Я. Яблонко).

Незважаючи на значну кількість публікацій як з проблеми агресивності, так і самостійності недостатньо вивченими залишаються взаємозв'язки цих якостей, які в умовах сучасних соціокультурних трансформацій потребують нового, більш глибокого наукового осмислення та практичного вирішення.

Мета статті: розкрити потенціал агресивності у процесі розвитку особистісної самостійності через відстоювання власних психологічних меж, подолання симбіотичних відносин та співзалежної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Сучасна людина живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціям соціалізації. Це пов'язано, по-перше, із темпом технологічних перетворень, що висувають до людей нові вимоги. По-друге, із дефіцитом, або надлишковим характером інформації, яка створює масу "шумів", які глибинно впливають на особистість, що висуває вимоги до розвитку особистісної позиції. По-третє, з екологічними та економічними кризами, що часто викликають відчуття безнадійності, роздратування і як наслідок агресії.

Для комфортного життя нормальна людина потребує любові та прийняття соціумом. Питання про самооцінку тобто ставлення до себе, прийняття себе навіть для дорослої людини складне та багатогранне. Для підлітка, який в цей час починає формувати своє «Я» і відстоювати своє місце в суспільстві хворобливо ставлення до себе, як з знаком плюс, так і знаком мінус, створює безліч проблем. Нині ми є свідками зміни всієї соціальної структури суспільства, інтенсивних процесів розшарування населення за майновою ознакою, по відношенню до різних форм власності. На ґрунті соціальних суперечностей виникають міжгрупові та міжособистісні конфлікти, які стають наслідком травми відносин.

Ознаками травмованих частин при травмі відносин є: виснажлива боротьба за контакт із батьками, ідеалізація матері чи батька, ідентифікація з батьківськими механізмами виживання, фузія з травмованими частинами батьків, заперечення і витіснення власних травм.

Наслідками симбіотичної травми для дитини є: нездатність відрізнити свої відчуття від чужих, нездатність відстоювати свої внутрішні і зовнішні межі, симбіотичне переплетення своєї долі з долями своїх батьків,

псевдоавтономність, життя з чужою ідентичністю, симбіотичний полон і в інших близьких стосунках, психічні захворювання (наприклад гіперактивність, депресії, психози). Ознаками симбіотичної залежності є: боязке чіпляння, гнів, ненависть, насильство у стосунках, коли здається, що нічого не вартий, коли по-справжньому не розумієш і хочеш змінити іншу людину, будуєш ілюзії в любові, навіть до марення.

Для подолання симбіотичної травми здоровим частинам необхідно: укріплювати власну волю, розвивати *потребу у самостійності*, навчитися розпізнавати реальність і ілюзії, бути здатним відрізнити свої відчуття від перейнятих, мати бажання звільнитися від симбіотичних стосунків, проринкнути бажанням створювати здорові стосунки, бути готовим визнати свої травми, бути здатним до *самовизначення*, готовність відповідати за свої вчинки, прагнення до правди і ясності, відмовитися від бажань спасти будь-кого, любити себе, не втрачати надії вирішити свої проблеми.

П'ять важливих кроків у психотерапії: відмова від існуючих стратегій виживання і ілюзій, визнання травм, розуміння своїх дисоціацій, вивільнення із симбіотичних стосунків, інтеграція відщеплених частин.

Важливо розрізнити: відщеплені частини себе слід прийняти, перейняті із симбіотичної залежності відчуття і стани слід «відпустити».

Подолання травми – багаторівневий процес. Як з'ясували Готтфрід Фішер і Петер Рідессер, особи із травматичним досвідом кидаються із однієї крайності в іншу: від спроб заперечення травми, намагання повністю витіснити її із свідомості і віддатися ілюзії, ніби можна отримати контроль над власним життям, варто лише віднайти певний спосіб поведінки (компенсація травми), до відчаю, втрати надії коли-небудь звільнитися від наслідків травми (втрата ілюзій) [9].

Із страху ще раз зіткнулися із травматичним досвідом багато людей уникають конфронтації з самим собою. Вони постійно втікають від самих себе. В турботах про інших (партнерів, дітей, пацієнтів...), вони намагаються відволіктися і з головою занурюються у турботи і «поспіх». В політичних і світоглядних колах, релігії і спірітуальних течіях ці люди шукають підтримки для лабільної конструкції своєї особистості. Вони шукають зовнішньої опори, оскільки вже не можуть віднайти її в душі. Крім того вони, як правило втягують партнерів, дітей, друзів і колег по роботі в свою травму. Навіть у психотерапії багато пацієнтів схильні обходити ядро травматичного досвіду і пояснювати свої страждання безпосередньо життєвою ситуацією. Їм важко повірити, що подія, яка відбулася багато років тому, дитинство, яке вони не зовсім пам'ятають є справжньою причиною їх психічного нездоров'я тут і тепер. На жаль, психотерапевти, не знайомі із концепцією травми, підтримують омани пацієнтів. І починаються багаторічні терапії, які хоча і займаються симптомами травми, але не розуміють, що ці симптоми є наслідками травми. А значить терапія причин недуг пацієнтів, не відбувається і можливості терапевтичного впливу не вичерпуються.

Травматичний досвід провокує не вирішуваний емоційний конфлікт, поглинає багато життєвих сил і перешкоджає гармонійній взаємодії тіла,

духу і душі. Тіло, дух, душа – автономні системи функцій. Підсистеми переслідують свої цілі і підпорядковуються своїм законам. Однак вони інтегровані в єдине ціле. Кожна підсистема має працювати автономно для того, щоб виконувати свої функції. Водночас вона має координувати з іншими підсистемами, щоб не нашкодити цілісній системі своїм переважанням чи відрізанистю. На думку Ф. Рупперта, саме травматичний досвід у першу чергу призводить систему функцій психіки з її складною організацією до колапсу [9]. Внаслідок цього агресія може виявлятися у змісті сновидінь травмованих осіб у вигляді образів жалихвих істот.

Агресія – це психологічне утворення, що означає множини різноманітних дій, які порушують фізичну або психічну цілісність іншої людини (або групи людей), завдають їй матеріального збитку, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють її інтересам чи ведуть до її знищення [1].

Згодом такі автори, як А. Бусс, А. Бандура, Р. Уолтерс спробували описати агресію як спричинення шкоди. Проте більшість дослідників визнали таке визначення незадовільним і відмовилися від нього, бо воно веде до розгляду ненавмисного нанесення шкоди в якості агресії, а цілеспрямованої шкідливої дії, що не досягла, проте, своєї мети, як неагресивної поведінки.

Агресія може бути визначена як специфічно орієнтована поведінка, спрямована на усунення або подолання всього того, що загрожує фізичній чи психічній цілісності живого організму.

Обидва наведених вище визначення – одне з яких належить зоопсихологу (Л. Валзеллі), а автором іншого є фахівець в області когнітивної психології мотивації (Н. Корнадт) – містять вказівку на спонукальні умови агресивних дій. Згідно обом визначенням, агресія завжди є реакцією ворожості на створену іншим фрустрацію (перешкода на шляху до мети, шкода інтересам суб'єкта) незалежно від того, чи була ця фрустрація, у свою чергу, зумовлена ворожими намірами чи ні [1].

Разом з тим можливі і такі випадки агресії, які не є реакцією на фрустрацію, а виникають "мимоволі", з бажання перешкодити, нашкодити кому-небудь, обійтися з кимось несправедливо, кого-небудь образити. Тому необхідно розрізняти реактивну і спонтанну агресію. Ряд важливих відмінностей відзначив С. Фешбах, розмежувавши одну від одної експресивну, ворожу та інструментальну агресію. Експресивна агресія є мимовільним вибухом гніву і люті, який нецїлеспрямований і швидко припиняється, причому джерело порушення спокою не обов'язково піддається нападу (типовим прикладом можуть служити напади впертості у маленьких дітей). Найбільш важливе розрізнення ворожої та інструментальної агресії. Метою першої є головним чином нанесення шкоди іншому, тоді як друга спрямована на досягнення мети нейтрального характеру, а агресія використовується при цьому лише як засіб (наприклад, у разі шантажу, виховання шляхом покарання, пострілу в бандита, що захопив заручників). Інструментальну агресію Фешбах підрозділяє на індивідуально і соціально мотивовану, можна також говорити про самокорисливу і безкорисливу, або антисоціальну і просоціальну агресії [1].

Цікавою в контексті розуміння позитивних функцій агресії є концепція внутрішньої мотивації Е. Десі [8]. Джерелом цієї мотивації автор бачить потребу автономності та самовизначення. Основна ідея цієї концепції зводиться до того, що для людини життєво важливо бути незалежною, здатною до самовизначення, діючою у відповідності до своєї мотивації, що йде зсередини, а не контрольованою зовні. Для того, щоб у людини з'явилася "внутрішня мотивація" діяти в якомусь напрямку, необхідно надати їй можливість вибору. Як показують результати теоретичного аналізу, мотивом агресії є таке нанесення шкоди іншим, яке усуває джерела фрустрації, внаслідок чого очікується сприятливе емоційне зрушення. Досягнення такого зрушення є метою мотивованої агресивної поведінки.

О.В. Сидоренко виділяє концепцію внутрішньої мотивації як дуже важливу для ідеології запропонованого нею мотиваційного тренінгу [8].

Автор вважає, що мотивація передбачає створення умов, у яких у людини пробуджуються її власні мотиви. Мета мотиваційного тренінгу – оволодіння методами активізації мотивів людини і використання енергії актуально діючих мотивів. Мотивація як система дій, – це, в сутності, створення збагаченого стимулами і можливостями середовища, в якому кожна людина актуалізує свої мотиви. Мотивована поведінка – це завжди результат вибору, усвідомленого або неусвідомленого, а не механічний наслідок підштовхування палочкою-стимулом [8].

Цікаві ідеї у контексті становлення самостійності зустрічаються у дослідженнях присвячених ідентичності особистості. У вітчизняній психології формування ідентичності пояснюється, як розвиток особистості через «привласнення» своєї «всєбічної сутності»: Л. С. Виготський розробив теорію інтеріоризації, яка показує, що «через інших ми стаємо самим собою», «особистість, як і будь-яка вища психічна функція проходить через зовнішню стадію розвитку, тому що вона є спочатку соціальною». Механізмами розвитку особистості є ідентифікація та відокремлення. Розкриваючи механізм відокремлення у контексті соціалізації, деякі автори вводять для його позначення термін «автономізація» [7].

Автономізація є *механізмом* відстоювання окремим індивідом своєї природної і людської сутності, можливість виділити себе із загального цілого; зайняти особливе становище у суспільстві. Ідентифікація та автономізація розглядаються як діалектично пов'язані механізми: ідентифікація – механізм переживання суб'єктом ототожнення своєї тотожності з об'єктом ідентифікації: іншою людиною або будь-яким об'єктом. Автономізація – прагнення індивіда виділитися з-поміж інших, переживання суб'єктом своєї відстороненості від об'єкта. Об'єктивно ідентифікація виступає як механізм «присвоєння» індивідом своєї людської сутності, як механізм соціалізації особистості, а *автономізація* – як механізм індивідуалізації особистості. Мухіна В.С. виділяє два рівні народження особистості. Рівень першого народження – привласнення структури самосвідомості, відбувається не тільки через механізм ідентифікації [1].

Присвоєні елементи структури самосвідомості наповнюються індивідуальним змістом і закріплюються в особистості завдяки її здатності

до автономізації. Ідентифікація також вибіркова: зовнішні впливи завжди опосередковуються внутрішнім змістом, позицією особистості. Здатність до автономізації - це перш за все позитивна здатність до утримання, захисту, збереження індивідуального. Рівень другого народження особистості, пов'язаний із формуванням світогляду. Проявом активної волі, через який у соціумі реалізується світогляд, є самостійність. І хоча цієї самостійності особистість вчиться через приклади значущих осіб, з якими вона ідентифікується, самостійність неодмінно вимагає здатності до автономізації.

У руслі нашого дослідження найбільш інформативною є теорія соціального навчіння (біхевіоральна модель).

На відміну від інших, ця теорія свідчить, що агресія є засвоєною поведінкою в процесі соціалізації через спостереження відповідного образу дій і соціальне підкріплення. Тобто засвоєння певної поведінки, орієнтованої на зразок. Ця теорія була запропонована А. Бандурою що пояснює засвоєння, провокацію і регуляцію агресивної поведінки.

З його точки зору, аналіз агресивної поведінки вимагає урахування трьох моментів:

1. Способів засвоєння подібних дій;
2. Чинників, що провокують їх появу;
3. Умов, при яких вони закріплюються.

Тому, суттєве значення тут приділяється навчанню, впливу первинних посередників соціалізації, а саме батьків, на навчання дітей агресивній поведінці. Зокрема, було доведено, що поведінка батьків може виступати як модель агресії і в агресивних батьків звичайно бувають агресивні діти. Також ця теорія стверджує, що засвоєння людиною широкого діапазону агресивних реакцій – пряме заохочення такого підведення. Тобто отримання підкріплення за агресивні дії підвищує вірогідність того, що подібні дії повторюватимуться і надалі. Разом з тим, істотне значення має результативна агресія, тобто досягнення успіху при використанні агресивних дій. Сюди ж відноситься і вікарний досвід, тобто спостереження заохочення агресії у інших. Соціальне заохочення і покарання належать до спонукання агресії. Самозаохочення і самопокарання – моделі відкритої агресії, регульовані заохоченням і покаранням, які людина встановлює для себе сама.

Слід зазначити, що ця теорія залишає значно більше можливостей для розуміння позитивних функцій агресії. Тому є дві причини:

1. Згідно теорії, агресія – набута модель соціальної поведінки. Звідси може бути послаблена за допомогою відповідних процедур (усунення умов).
2. Соціальне навчання передбачає прояв агресії людьми тільки в певних соціальних умовах. В даний час теорія соціального навчання є найбільш ефективною в прогнозуванні агресивної поведінки, особливо якщо є відомості про агресора і ситуацію соціального розвитку [1].

Тепер визначимо, що таке агресивна дія і агресивна поведінка, агресивність, оскільки часто в ці поняття вкладають один і той же зміст.

Агресивна дія – це прояв агресивності як ситуативної реакції. Якщо ж агресивні дії періодично повторюються, то в цьому випадку слід говорити

про агресивну поведінку.

Сама ж агресивність має на увазі ситуативний, соціальний, психологічний стан безпосередньо перед або під час агресивної дії.

Так само особливо слід відзначити, що кожна особистість повинна мати певний ступінь агресивності, оскільки агресія є невід'ємною характеристикою активності й адаптивності людини [1].

В. Клайн вважає, що в агресивності є певні здорові риси, які просто необхідні для активного життя. Це – наполегливість, ініціатива, завзятість у досягненні мети, подолання перешкод. Ці якості властиві лідерам.

Р.С. Хоманс вважає, що агресію може викликати ситуація, пов'язана з прагненням до справедливості.

Реан А.А., Бютнер К. та інші розглядають деякі випадки агресивного прояву як адаптивну властивість, пов'язану з позбавленням від фрустрації і тривоги [1].

Стан фрустрації – це психічний стан, що характеризується наявністю стимулюючої потреби, що не знайшла свого задоволення ("Психологічний словник" під редакцією Давидова). Цей стан супроводжується різними негативними переживаннями: роздратуванням, відчаєм.

Таким чином, агресію можна розглядати як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню і адаптації. З іншого боку, агресія розцінюється як зло, як поведінка, що суперечить позитивній сутності людей. Румянцева Т.Р. вважає, що сьогодні на перший план висувається нормативний підхід. Згідно з цією точкою зору, у визначенні поведінки як агресивної вирішальне місце має належати поняттю норми. Норми формують своєрідний механізм контролю за позначенням тих або інших дій. Поняття норми формується в процесі соціалізації дитини. Звідси поведінку можна назвати агресивною за наявності двох обов'язкових умов:

1. Коли мають місце згубні для жертви наслідки.
2. Коли порушені норми поведінки [1].

Важливу роль у становленні агресивної поведінки грають навчання і виховання. Р. Кратчфілд і Н. Левінсон визнають, що над агресивними проявами можливий контроль, пов'язаний із процесом соціалізації.

І тут важливу роль відіграє ранній досвід виховання дитини в конкретному культурному середовищі, сімейні традиції та емоційний фон ставлення батьків до дитини [6].

Таким чином, податливість до агресивних дій формується при недостатньо збалансованій соціалізації. Думки сучасних представників, вище описаних напрямів різні в поглядах на суть і витоки агресивної поведінки, загальним для них є визнання впливу соціальних факторів на становлення агресивної поведінки, а також те, що агресивна поведінка не є неминучою, її можна уникнути або зменшити частоту її проявів.

Висновки. Сучасні підходи до аналізу агресії характеризуються розумінням цього феномену як складного і багатогранного, у якому задіяні: сім'я, однолітки, школа, засоби масової інформації, тощо. Саме в результаті їх впливу агресія «вплітається» у поведінковий репертуар підлітків, стає невід'ємною частиною підліткової субкультури, яка в префігуративному

суспільстві дедалі частіше визначає тенденції культури суспільства. Таким чином, з вищезазначених теорій, що пояснюють природу агресивності, можна зробити наступні висновки:

- Прояви агресії пояснюють біологічні і соціальні чинники;
- Агресивність може бути не тільки жорстокою, але й нормальною реакцією індивідуума в ході боротьби за виживання;
- Агресивні дії можуть бути послаблені або спрямовані в соціально прийнятні рамки за допомогою позитивного підкріплення неагресивної поведінки, орієнтації людини на позитивну модель поведінки, зміну умов.

Механізми агресії, як і механізми розвитку самостійності включають:

1. Внутрішню мотивацію. Для того, щоб у людини з'явилась “внутрішня мотивація” діяти в якомусь напрямку, необхідно надати їй можливість вибору.

2. Ідентифікацію. Ідентифікація виступає як механізм «присвоєння» індивідом своєї людської сутності, як механізм соціалізації особистості, і засвоєння через зразки, моделі агресивної поведінки.

3. Автономізація – як механізм індивідуалізації особистості (усвідомлення, привласнення, переосмислення, диференціація, інтерналізація, творча реалізація, інтеграція).

4. Життєстійкість, яка виявляється у системі переконань про себе, світ і відносини зі світом.

5. Самопізнання та саморозвиток.

7. Самовизначення.

Серед головних труднощів при роботі з трансформації деструктивної агресії на конструктивну, зокрема у контексті розвитку особистісної самостійності є:

- нерозуміння психологічних механізмів розвитку феноменів агресивності самостійності на різних етапах онтогенезу, причин та чинників, що їх детермінують;

- відсутність належної системності в роботі з розвитку “здорової” агресивності та самостійності;

- переважання методів переконуючого впливу та недостатній вплив на емоційну сферу і на самосвідомість особистості;

- недостатність реалізації адекватних принципів та підходів щодо здійснення завдань з цілеспрямованого розвитку самостійності та способів конструктивного самовираження агресії.

Слід відмітити, що агресивна поведінка, має складну багатофакторну природу, її вивчення вимагає, по-перше, реалізації системного підходу, що виявляє ієрархію і взаємозв'язок несприятливих чинників, по-друге, реалізації міждисциплінарного підходу, який не обмежується рамками однієї спеціалізації, а навпаки, припускає використання досягнень різних галузей у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Агрессия у детей и подростков: учебное пособие / под ред. Н.М. Платоновой. – СПб.: Речь, 2004. – 336 с.

2. Григор'єва О.В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості / О.В. Григор'єва, А.В. Драпака // Наука і освіта. – 2013. – № 1-2. – С. 8-13.

3. Грись А.М. Образ Я та психологічні межі особистості у контексті адаптивних процесів / А.М. Грись. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>.

4. Джемс У. Психология: пер. с англ. / У. Джемс. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.

5. Леви Т.С. Диагностика психологической границы личности: качественный анализ / Т.С. Леви // Вопросы психологии. – 2013. – № 5. – С. 93 – 101.

6. Калшед Д. Внутренний мир травмы: архетипические защиты личностного духа / Д.Калшед: пер. с англ. – М.: Академический проект, 2007. – 368 с.

7. Нартова-Бочавер С.К. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение / С.К. Нартова-Бочавер // Психологичний журнал. – 2003. – Т. 24. – № 6. – С. 27-36.

8. Павлюк М. М. Самостійність майбутніх фахівців: витоки становлення та перспективи цілеспрямованого розвитку / М.М. Павлюк // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2015. – Т. IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Випуск 6. – С. 37-44.

9. Рупперт Франц. Травма, связь и семейные расстановки. Понять и исцелить душевные раны / Франц Рупперт. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2010. – 272 с.

10. Юнг К. Г. Отношения между «Я» и бессознательным // Очерки по аналитической психологии. – Минск: Харвест, 2003. – С. 143-274.

References

1. Agressija u detej i podrostrkov: uchebnoe posobie / pod red. N.M. Platonovoj. Rech', 2004. 336 s.

2. Hryhor'jeva O. V. (2013). Psykholohichni mezhi osobystosti ta metod otsinky yikh sformovanosti. Nauka i osvita, 1-2, 8-13.

3. Hrys A.M. Obraz Ja ta psykholohichni mezhi osobystosti u konteksti adaptyvnykh protsesiv / Hrys A.M. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lib.iitta.gov.ua>.

4. Dzhems U. (1991). Psihologija: per. s angl. / Dzhems U. M.: Pedagogika, 368 s.

5. Levi T.S. (2013). Diagnostika psihologicheskoy granicy lichnosti: kachestvennyj analiz / Voprosy psihologi, 5, 93-101.

6. Kalshed D. (2007). Vnutrennij mir travmy : arhetipicheskie zashchity lichnostnogo duha / per. s angl. M.: Akademicheskij proekt, 368 s.

7. Nartova-Bochaver S.K. (2003). Ponjatie «psihologicheskoe prostranstvo lichnosti»: obosnovanie i prikladnoe znachenie. Psihologichnij zhurnal. Vol 24, 6, 27-36.

8. Pavliuk M.M. (2015). Samostiinist maibutnikh fakhivtsiv: vytoky stanovlennia ta perspektyvy tsilespriamovanoho rozvytku. Aktualni problemy psykholohii, Vol. 6, 37-44.

9. Ruppert Franc (2010). Travma, svjaz' i semejnje rasstanovki. Ponjat' i iscelit' dushevnye rany. M.: Institut konsul'tirovanija i sistemnyh reshenij, 272 s.

10. Jung K.G. (2003). Otnoshenija mezhdz «Ja» i bessoznatel'nyh // Ocherki po analiticheskoj psihologii. Minsk: Harvest, 143-274.

Павлюк М.М., Ахундова Л.І. Потенциал агрессивности в процессе развития личностной самостоятельности. *В статье рассмотрены современные подходы к анализу агрессии как сложного и многогранного явления, в котором задействованы: семья, сверстники, школа, средства массовой информации и тому подобное. Раскрыта роль агрессивности в контексте развития самостоятельности личности. Определены психологические механизмы развития самостоятельности одним из которых является агрессия, которая «влетается» в поведенческий репертуар личности и становится неотъемлемой частью субкультуры, которая все чаще определяет тенденции культуры современного общества.*

Выяснено, что агрессия - это комплексное понятие, с одной стороны включает в себя акты враждебности, атаки, разрушения, то есть действия, которые вредят другому лицу или объекту, а с другой стороны, здоровая агрессия способствует отстаиванию своей позиции, выбора собственных стратегий поведения, индивидуального образа жизни личности. Основная тенденция при изучении агрессии в контексте развития самостоятельности касается умения отстаивать себя, оценивать себя не только из-за требований других авторитетных лиц, но и через собственные требования. Подчеркнуто, что конструктивность или деструктивность агрессивных действий зависит от сбалансированности процессов социализации, а также от предоставления личности возможностей для сознательного выбора, свободы и ответственности.

Ключевые слова: агрессивность, самостоятельность, выбор, субъектность, осознание, аутентичность, независимость.

Pavliuk M.M., Akhundova L.I. Potential of aggressiveness in the process of development of personal independence.

The article considers modern approaches to the analysis of aggression as a complex and multifaceted phenomenon involving: family, peers, school, mass media and the like. The role of aggressiveness in the context of the development of individual independence is disclosed.

The psychological mechanisms of development of independence are defined, one of which is aggression, which is "intertwined" in the behavioral repertoire of personality and becomes an integral part of the subculture, which increasingly determines the tendencies of the culture of modern society.

It was found that aggression is a complex concept, on the one hand it includes acts of hostility, attacks, destruction, that is, actions that harm another person or object, and on the other hand, healthy aggression contributes to defending one's

position, choosing one's own strategies of behavior, individual lifestyle of the individual.

The potential of autoagresiveness in the process of developing self-consciousness is manifested through the ability to direct consciousness to one's own mental processes, including the complex world of one's experiences, the need to know oneself as a person.

The main tendency in the study of aggression in the context of the development of independence concerns the ability to defend oneself, to evaluate oneself not only because of the demands of other authoritative persons, but also through one's own requirements.

It is emphasized that the constructiveness or destructiveness of aggressive actions depends on the balance of socialization processes, as well as on providing the personality of opportunities for conscious choice, freedom and responsibility.

Key words: *aggressiveness, independence, choice, subjectivity, awareness, authenticity, independence.*

УДК 316.626

Павлюк М.М., Близнюк Т.А.

РОЗВИТОК САМОСТІЙНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПОДОЛАННЯ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Відомості про авторів: *Павлюк Марія Михайлівна*, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології МАУП, м. Київ, *Близнюк Тетяна Арсеніївна*, студентка Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук МАУП, м. Київ

У статті розглянуто роль самостійності як особистісної якості у процесі подолання дезадаптації особистості. Визначено, що у дезадаптованих осіб сформований комплекс безнадійності та безпорадності, що є крайнім варіантом прояву несамостійності особистості. Обґрунтовано думку про те, що цілеспрямований розвиток самостійності особистості як інтегративної якості може допомогти здолати стан дезадаптації та спрямувати особистість у соціально прийнятне русло, а також у цілому сприяти процесу соціально-психологічної адаптації. Механізмами розвитку самостійності у напрямку поліпшення якості адаптивних процесів є: розвиток внутрішньої мотивації особистості, усвідомлення власної самоцінності, можливості вибору, здатності приймати самостійні рішення, відповідальності, наявність життєвої перспективи, що сприятимуть свідомому керівництву власною поведінкою, практичною діяльністю відповідно до власних поглядів і переконань. Сформованість цих механізмів дасть змогу успішно долати перешкоди та труднощі на шляху до реалізації обраного способу життя особистості та гармонійно вибудовувати міжособистісну взаємодію з